

***CARTAS DE GALICIA, DE
PROSPER-HENRI DEVOS:
HISTORIA DUNHA EDICIÓN,
ANÁLISE DUNHA PUBLICACIÓN***

María Obdulia Luis Gamallo

Universidade da Coruña

[doi:10.17075/tucmeg.2015.019](https://doi.org/10.17075/tucmeg.2015.019)

1. PRODUCCIÓN EDITORIAL E MERCADO DA LITERATURA DE EXPRESIÓN FRANCESA DURANTE A ETAPA FRANQUISTA (DE 1939 A 1975)

A edición e publicación de obras francesas ou de expresión francesa en Galiza durante a etapa franquista resulta dunha selección interesante e posibelmente moi relacionada cos intereses dos eruditos galegos da época e co que se estaba a publicar ou a ignorar no sistema literario español. A apertura da que deron proba editoriais galegas coma Galaxia e Edicións do Castro contrasta co peche que exerceu o réxime franquista. As editoriais galegas reflectiron durante todo este período un claro desexo de diversificar, mesmo pola transgresión, un sistema literario que vai ir descorrendo polos derroteiros da innovación, da polémica e do rexeitamento do politicamente correcto. Grande parte dos autores traducidos e publicados en Galiza durante esta época foron ignorados ou rexeitados polo sistema español no mesmo período¹³⁸.

Autores como Molière e Marcel Proust son de presenza obrigada en calquera sistema literario consolidado ou en vías de consolidación, como tamén o é *O Principiño*, de Antoine de Saint-Exupéry, un clásico levado ao terreo da literatura infantil e xuvenil. Por outra banda, Jean-Paul Sartre, premio Nobel de Literatura en 1964 (premio que o filósofo rexeitou por cuestións ideolóxicas) e Jean Cocteau, un dos *enfants terribles* do mundo cultural e artístico galo e tamén figura representativa e polémica (as acusacións de colaborar co goberno nazi de Vichy durante a ocupación nunca foron esclarecidas), contan cunha recepción favorábel entre os intelectuais galegos. Léon Bloy é se cadra aínda máis inesperado: autor polémico, defensor dun simbolismo universal e cualificado de anarquista da dereita, Bloy foi un visionario que revolucionou a última década do século XIX e comezos do XX con ideas contrarias ao movemento colonizador francés, sobre todo da Indochina e pola defensa en prol

¹³⁸ Foi o caso de Paol Keineg ou Jean Cocteau. Conclusións tiradas da análise da produción editorial galega traducida do francés (Catálogo Galicia da USC) para o proxecto *Producción editorial e mercado en Galiza durante a etapa franquista*, dirixido por Carmen Pérez-San Julián na Universidade da Coruña. As primeiras conclusións deste proxecto presentáronse, ao mesmo tempo que as *Cartas de Galicia*, no X Congreso da AIEG que tivo lugar en Cardiff do 12 ao 14 de setembro de 2012.

da comunidade xudía (nunha época na que o contexto socio-político invitaba a facer precisamente o contrario: lembremos o famoso *affaire Dreyfus* e o «J'accuse» de Émile Zola). A súa personalidade resulta non menos interesante, dado o catolicismo extremo cara ao que evolucionou e pola creación dunha obra de inspiración místico-relixiosa.

En canto a Paul Keïneg, autor de *Le poème du pays qui a faim* (1967), a súa presenza na literatura galega desta época é máis que simbólica: xefe de filas da literatura bretona, destaca polo seu inconformismo e pola defensa dunha Bretaña libre e afastada do capitalismo (de feito, o poeta foi mesmo expulsado do ensino francés polas súas ideas nunha Francia que acepta mal a diversidade e o rexionalismo).

Pintores coma Jean-Claude Richard, Jean Bazaine e Raymond Auguste Monvoisin destacan polo innovador da súa obra, no momento que precede á Revolución Francesa e como figuras representativas da Nova Escola de París e da pintura de vangardas, respectivamente.

Como peche a esta sucinta lista de autores e intelectuais traducidos do francés á literatura galega durante este período é preciso mencionar o xeólogo Pierre-Marc Anthonioz, editado en Galicia por Edicións do Castro, con obras sobre a xeoloxía do noroeste da Península; o bioquímico Henri Cheftel, editado en Galiza polo seu coñecemento en tecnoloxía dos alimentos e conservas de pescado; o historiador Pierre David, estudoso do camiño de Santiago e o matemático belga, Paul Dedecker. A maior parte deste autores foron publicados en galego grazas ao interese de seguidores e alumnos que se preocuparon por divulgar as súas obras en Galiza¹³⁹. Atopamos finalmente estudosos da literatura galega coma Arlène Lesser, que centrou o seu traballo nas pastorelas e nas serranas galaico-portuguesas, e especialistas da literatura española como Pierre e Simone Saillard e Serge Salaün.

Malia a súa brevidade, esta escolma ten un carácter sobre todo simbólico: cuestións ideolóxicas mestúranse con intereses prácticos, tanto no que ao sistema se refire (desexo de obter unha relativa normalidade), como ao feito de integrar á literatura galega autores menores e/ou descoñecidos no sistema literario español. A escolma manifesta a abertura cultural e artística dos intelectuais galegos durante este anos por dar a coñecer a literatura de expresión francesa. Cando as obras non puideron ser traducidas ao galego, entran no círculo comercial ou bibliotecario dende imprentas que actúan igualmente como editoras afincadas en Lisboa e en São Paulo.

A análise da produción editorial e do mercado na Galiza durante a etapa franquista abriunos a porta a unha obra singular, as *Cartas de Galicia*, traducida por Xosé Ramón e Fernández-Oxea para Galaxia e publicada en 1968. A obra

¹³⁹ Conclusións tiradas do Catálogo Galicia da USC durante o proceso de catalogación do publicado na Galiza durante o franquismo (Proxecto : *Produción editorial e mercado en Galiza durante a etapa franquista*).

orixinal, *Lettres de Galice*, son oito crónicas redactadas por Prosper-Henri Devos para o xornal *L'Étoile belge* entre setembro e outubro de 1912, e que apareceron posteriormente publicadas como apéndice de *Un Jacobin de l'an CVIII* na edición posterior de 1913.

A morte prematura do autor de orixe belga aos vinte e cinco anos trunco unha carreira literaria prometedor. Aínda así, deixou dúas obras maiores, *Un Jacobin de l'an CVIII* (1910) e *Monna Lisa* (1911). Como correspondente do xornal *L'Étoile belge*, Devos chega a Galiza na procura dos derradeiros monárquicos portugueses, que tras dar a causa por perdida, se dispuñan a emigrar ao Brasil. É preciso subliñar que a presenza de Devos en terras lusas mostra a inquietude das monarquías europeas (só Francia, Suíza e San Marino eran nesa época Estados republicanos) pola recente instauración da República en Portugal e a conmoción que provocou o asasinato do rei portugués, Carlos I, e do príncipe herdeiro, Luis Filipe, en 1908. En 1912, Devos trasládase dende o norte de Portugal ata Vigo seguindo ao grande heroe das guerras coloniais portuguesas, Henrique Mitchell Paiva Couceiro, e a un grupo de ferventes defensores da causa monárquica refuxiados no norte de Portugal. Malia o fervor destes homes, Portugal, farto da sumisión do país aos intereses coloniais británicos, do desbaldo da familia real e do poder desorbitante da Igrexa adoptou a república o 5 de outubro de 1910.

A partida de Paiva Couceiro e dos seus homes do porto de Vigo cara ao exilio marca o comezo das cartas e da viaxe do escritor por terras galegas. É precisamente en Vigo onde Devos coñece a Fernández-Oxea. De seguir ao propio Fernández-Oxea na súa introdución e tradución das *Cartas*, o seu encontro en Vigo en 1912 foi puramente casual, pois ata alí se desprazara o intelectual galego para despedir a un curmán seu embarcado para as Américas. A amizade consolidárase despois en Ourense, onde coñecería a Primitivo R. Sanjurjo, Eduardo del Palacio Fontán e a outros intelectuais da época, e posteriormente nun intercambio de correspondencia interrompido pola morte do escritor belga en 1914. Na memoria de Devos, ao que califica de «poeta e mártir e grande amigo de Galicia» (Fernández-Oxea 1968: 7) Fernández-Oxea publica as *Cartas de Galicia* en 1968.

2. PROSPER-HENRI DEVOS. LETTRES DE GALICE

Prosper-Henri Devos naceu en Bruxelas o 28 de xaneiro de 1889 e faleceu a comezos da Grande Guerra, o 3 de novembro de 1914 como vítima dunha bala perdida ao final dun combate contra os alemáns e cando estes o conducían detrás da fronte con outros sobrevivintes da súa compañía. De orixe modesta, a falta de recursos impediulle acceder á universidade e tivo que conformarse con

ser autodidacta e entrar na administración comunal de Anderlecht, que conta cunha reputación de cidade obreira e industrial, ben ao contrario de Bruxelas, abeiro da burguesía e das elites culturais do país. Autor dunha remarcábel precocidade, en 1908 fundou a revista *La Belgique française* e prestou colaboración en diferentes xornais e revistas (*Le Tirse*, *Société*, *La vie intellectuelle* e *La revue de Belgique*) con artigos sobre os clásicos da literatura española e traducións ao francés como a do drama de Eduardo Marquina, *En Flandre le Soleil s'est couché*. Devos escribiu para o teatro *Le Curieux impertinent*, baseado na obra de Cervantes, e *La prudence du Roi Philippe*.

A diferenza dos seus colegas escritores pertencentes ás elites burguesas da sociedade belga, Devos ten que traballar e deixar nun segundo plano as súas ambicións literarias. Consideraba esta situación fondamente inxusta e paseniñamente vai ir alimentando unha inquina contra a sociedade que el desexaba transformar. O seu espírito evoluciona dende o catolicismo ata o ateísmo, para volver de novo á fe da súa infancia.

Lonxe de ser un home feliz e en simbiose coa súa vida persoal e literaria, como afirma Fernández-Oxea na introdución á súa tradución en galego, de acordo con Frédéric Denayer, o escritor belga era un home fondamente decepcionado e en continuo rexeitamento da súa vida. Sentíase atraído por unhas aspiracións persoais e literarias que nada tiñan que ver co seu cotián, de aí que lle resultara tan difícil aceptar a súa vida e a época na que lle tocou vivir: «Tout est mesquin à notre époque, dans notre petit pays sans gloire. J'aurais dû naître ailleurs, il y a longtemps. Les emballements de mon adolescence sont dans le *Jacobin*; j'ai évoqué ma vie de bureau dans *Le Commis*. Mes petites aventures ont fait *Monna Lisa*. Il ne me reste plus rien à dire. Pour écrire des livres vivants, il faut les avoir vécus. Or, ma vie est bête et monotone» (Denayer 1968: 21-22).

Isto explica que cando marcha a España cunha bolsa da Cámara Municipal de Bruxelas para estudar as obras dramáticas españolas que se desenvolven en Flandres ou que teñen relación co seu país, sente bulir nel unha nova enerxía. Esta viaxe lévao ademais a Portugal e a Galiza como enviado especial do xornal *L'Etoile Belge*. Durante esta estadía coñece ao grupo de Fernández-Oxea que o enriquece social, humana e intelectualmente. De aí a impresión tan positiva que deixou no grupo galego. Devos desexa viaxar e consagrarse ao xornalismo e grazas á proposta do xornal belga, o autor considera a posibilidade de vivir da súa paixón e abandonar definitivamente o seu traballo de funcionario. Mais a realidade vai ser moi diferente, xa que o xornal parece máis interesado nas informacións cotiás que nas impresións que Devos lle envía nas súas crónicas dende Galiza. Sofre unha nova decepción e ao final do seu periplo galego deberá voltar á súa vida en Anderlecht. Na súa bagaxe leva a experiencia galega e unha chea de proxectos. Así nace *Monna Lisa*. A incursión do autor na España

mística do Século de Ouro e a lectura das obras de Lope de Vega, Cervantes, Quevedo e doutros autores da época estimularon a imaxinación do escritor e levárono a idealizar este período, ata o punto que tras a súa viaxe á Península Ibérica, era habitual ver a Devos pasear polas rúas da capital belga cun capote de toureiro, chapeu e luvas de mosqueteiro.

Pasada a emoción dos primeiros momentos, Devos vai sufrir outra nova decepción: o Comité de lectura do teatro belga rexeita a tradución de Marquina, *En Flandre, le soleil s'est couché*, e tamén a súa obra orixinal en tres actos, *La prudence du Roi Philippe*. As súas reportaxes tampouco obteñen unha boa acollida e Devos vese obrigado a retomar o traballo no concello. Prosegue a súa obra literaria e comeza unha novela sobre a revolta dos monárquicos portugueses, *L'Assaut de Chaves*, que ficará inconclusa.

A derradeira aventura do escritor belga será a da Gran Guerra na que se alista como voluntario. Xa antes quixera alistarse a carón dos Realistas na guerra civil portuguesa, mais o conflito rematará. A Grande Guerra permitirlle deixar o seu traballo de funcionario e entregarse a unha causa que el considera xusta. Tal e como o afirma Fernández-Oxea na súa introdución, a guerra rematará transformando o literato en heroe e mártir, nun home de acción como era o seu desexo. Mais a súa morte precoz priva á literatura belga en lingua francesa dun autor destinado a darlle un pulo de modernidade e condénao ao esquecemento. Así o subliñaba o filólogo belga Maurice Wilmotte, defensor a ultranza da lingua francesa e da literatura belga de expresión francesa, no prefacio de *Un Jacobin de l'an CVIII* na edición de 1913. Wilmotte non podería ser máis crítico coa literatura belga nin menos eloxioso coa obra de Devos:

S'il y avait dix études comme celle-ci dans notre production contemporaine, on serait fondé à soutenir que nous possédons, enfin, une littérature déclassée de son régionalisme et mûre pour des desseins unitaires. Il est vrai que cette littérature n'en serait pas plus « belge » dans le sens où nos oracles entendent une désignation, qui garde sa valeur par nos brevets industriels, notre âpreté mercantile, notre sens de l'épargne et notre inculture enjouée. (Wilmotte en Devos 1913: 7)

O que explica a crítica do filólogo belga é consecuencia da situación na que se inscribe a literatura belga, dominada pola cuestión nacional e lingüística: fronte ao neerlandés, lingua do 60% da poboación belga, e o alemán, do 1%, o francés é, a comezos do século XX, a lingua por excelencia da burguesía e da aristocracia belga ata tal punto que os grandes autores da época, independentemente de que a súa lingua materna sexa o neerlandés (foi o caso de Maeterlinck e do propio Devos), teñen o francés como lingua de escritura. Por outra banda, é preciso lembrar que o Reino de Bélxica, en tanto Estado independente, existe só dende 1830, de aí a necesidade de crear unha literatura nacional que se demarque da literatura francesa. O rexionalismo será a tónica dominante durante o século XIX e parte do XX, nun desexo evidente para os escritores da francofonía belga, de expresar a súa individualidade e diferenza

fronte á literatura francesa. Mais autores coma Devos comezan a afianzarse nun estilo propio moi relacionado coa arte belga que confire á expresión psicolóxica das personaxes unha dimensión especial. A obra de Devos parece reflectir a mágoa de toda unha xeración de intelectuais que repudia do mesmo xeito o igualitarismo social e a anarquía intelectual.

Un Jacobin de l'an CVIII mostra como o autor, aos vinte anos de idade, desexaba dar un pulo á literatura belga, alén do rexionalismo vixente, para levala ao terreo máis rico e intelectualmente máis ambicioso da análise psicolóxica. O heroe da novela, Jacques Vadier, descendente dun rexicida exiliado polos Borbóns e refuxiado en Bruxelas, podería testemuñar en defensa dun home acusado do asasinato con premeditación da súa amante, xa que coñece a causa que lle valería unha redución da pena. Mais, seguindo o exemplo do seu devanceiro xacobino que consideraba a clemencia como unha debilidade inaceptábel, cala a verdade cando o chaman a declarar e, co desexo maléfico de que o acusado obteña unha pena aínda maior da solicitada, fai da vítima un retrato totalmente inverosímil por ser demasiado loamiñeiro. No entanto, coa súa argallada obtén precisamente o contrario: a absolución sen cargos do asasino. O narrador, nostáxico da época xacobina, ve nesta sentenza o síntoma da dexeneración da sociedade, unha sociedade impunitiva condenada a morrer.

En principio, o contido da obra nada ten que ver coas *Lettres de Galice* que se lle engadiron á edición de 1913, publicadas en Junior, unha colección nacional de divulgación que tiña como obxectivo o de dar a coñecer autores noveis. O contido de *Un Jacobin de l'An CVIII* contrasta pois co das cartas, sobre todo tendo en conta que na reedición de 1913, Devos tivo que defenderse das acusacións por parte da crítica liberal que o identificaban co heroe da novela e o facían defensor da pena de morte. Nas cartas, pola contra, mostra un espírito conciliador e aberto. Mais, o temperamento e a evolución ideolóxica de Devos son difíciles de explicar e aínda máis de comprender. Por iso non é de estrañar que en *Monna Lisa*, a súa derradeira novela, Devos abandone o xacobismo dos seus comezos para refuxiarse de novo nun nacionalismo deísta. A novela que nos mostra a evolución vertixinosa que sufriu Bruxelas na época do escritor, conta cunha intriga bastante convencional e a análise psicolóxica deixa tras de si uns personaxes sen interese. A forza literaria de Devos está presente no terreo dos posíbeis e na capacidade de traballo que o escritor é capaz de fornecer. A obra esgoutouse nada máis saír do prelo porque casualmente coincidiu co roubo do famoso cadro no Louvre. Devos deixou ademais destas dúas novelas publicadas, unha terceira inédita, *Les cinq maîtresses du poète Martué*, que era xustamente un dos personaxes de *Monna Lisa*.

3. CARTAS DE GALICIA: ANÁLISE DA OBRA

Como xa se avanzou, a obra orixinal *Lettres de Galice* consta de oito crónicas redactadas por Prosper-Henri Devos para o xornal *L'Étoile belge* entre setembro e outubro de 1912, e que apareceron posteriormente publicadas como apéndice de *Un Jacobin de l'an CVIII* na edición de 1913. As oito cartas saíron do prelo en Galaxia en 1968, en tradución ao galego de Fernández-Oxea, co título *Cartas de Galicia de Henri Prosper Devos* (sic).¹⁴⁰

Fig. 1. Cuberta de *Cartas de Galicia de Henri Prosper Devos*

Tradutor e autor comparten a experiencia da escrita xornalística, pois Fernández-Oxea fora destinado a Marrocos dende onde enviaba crónicas de guerra (adoptando entón o seu coñecido pseudónimo de Ben-Cho-Shey) ao xornal ourensán *La Zarpa*, posteriormente publicadas como *Crónicas de Marruecos: tras la rota de Annual* (Ben-Cho-Shey 1985).

O tradutor escribe unha introdución ao texto en galego. Este estudo que introduce as *Cartas de Galicia* é un documento prezado para comprender a existencia mesma da obra e as razóns que conduciron a Galaxia á recuperación do texto para o público galego, cincuenta e cinco anos despois da súa publicación en francés. O encontro do autor e do tradutor aparece ilustrado nunha das tantas fotografías que ilustran a introdución de Fernández-Oxea. A introdución convértese, grazas a esta distancia temporal, nunha biografía do autor belga que testemuña a súa amizade con Fernández-Oxea e con Galiza, e tamén amosa como a guerra frustrou a carreira literaria de Devos cando só tiña

¹⁴⁰ A obra non se presenta como tradución do autor belga, senón como obra da autoría de Xosé Ramón e Fernández Oxea. Repárese en que o título menciona o nome do autor como Henri Prosper Devos, en lugar do habitual Prosper-Henri Devos.

vinte e cinco anos. O grande mérito deste paratexto é o de combinar elementos biográficos do autor paratextual (o tradutor) e do autor textual. Deste xeito, a publicación das *Cartas de Galicia* funciona primeiro como homenaxe ao amigo, e logo como homenaxe ao escritor. De feito, antes de referirse ao encontro co autor belga, o autor paratextual introduce un autorretrato do propio Devos dedicado ao amigo galego. O relato deste encontro faise dende a nostalxia e dende o humor do que era, a comezos do século XX, o mal de moitos: a emigración. A madurez do escritor paratextual contrasta coa xuventude do adolescente que coñeceu a Devos: «Era o ano 1912 cando remataba ledo o meu Bachillerato i estrenaba os primeiros pantalós longos, cos que xa tiña feitío de homiño novo. (...) Era o primeiro viaxe que ía facer soio na miña vida. Co meu Bachillerato noviño do trinque, meus pais coidaron que xa podía andar polo meu pé e, como a ocasión era eiscepcional, aló me fun á cidade da oliveira acompañando ao meu primo, un emigrante máis pra Arxentina» (Fernández-Oxea 1968: 9-10). Malia non haber unha grande diferenza de idade entre os dous autores, neste período de mocidade sete anos poden tomar grandes proporcións, sobre todo cando o autor paratextual conta os feitos dende a madurez, idealizando e enxalzando a figura do «ilustre poeta e mártir» (Fernández-Oxea 1968: 7).

As *Cartas de Galicia*, oito en total, constitúen un interesante documento xeográfico e etnográfico da época, un relato de viaxes que entronca coa tradición romántica da literatura de viaxes, debedora á súa vez da Idade Media e da Antigüidade clásica. A viaxe constitúe unha apertura cara ao mundo exterior nunha dobre busca: a busca espacial, doutros pobos e doutras culturas, e a busca temporal, para remontar á orixe da alma e da esencia dos pobos, á súa espiritualidade. O interese por España non foi unha descuberta romántica. A súa orixe remonta á Idade Media grazas a obras como a *Chanson de Roland* e a fenómenos sociolóxico-relixiosos como o camiño de Santiago de Compostela que atrae a peregrinos de toda Europa. A partir dos séculos XVIII e XIX, o Romanticismo transforma o interese por España en paixón e paseniñamente créase un imaxinario que adopta matices pintorescos grazas á literatura, ás lendas e a unha historia reinventada para a ocasión. Cando Devos chega a España a comezos do século XX para estudar a literatura clásica, enfeitizado por este mundo soñado e reinventado dende o Romanticismo, sente un grande embargamento e consegue esquecer o sentimento de inferioridade e de mediocridade que o asaltaba continuamente en Bélxica. Cada etapa da súa viaxe achégalle unha experiencia diferente que vai ilustrar na escrita: do contacto coa España romántica e mística do Século de Ouro nace *La Prudence du Roi Philippe*; da etapa portuguesa, *L'Assaut de Chaves* (inconclusa); da peregrinación galega, as *Lettres de Galice*, a obra máis realista e íntima das tres. Nesta última, o autor belga fai súa unha realidade que ata ese momento lle era

estranxeira, unha realidade que moldea para que o texto chegue ao lector belga sen ruídos.

Ofrécese de seguido unha análise das oito cartas, a partir da lectura das traducións ao galego realizadas por Fernández-Oxea. Analízase un texto, xa que logo, que non é o orixinal de Devos, senón que está mediado pola intervención do tradutor. Non é propósito deste capítulo afondar no tipo ou nivel de intervención tradutora, nin ofrecer unha análise contrastiva entre orixinal e tradución. O obxectivo é, no entanto, debullar o contido das cartas.

A primeira carta datada en Vigo, o 8 de setembro de 1912, leva por título «Emigrantes i emigrados». Nela Devos da conta da razón que o leva a Galiza: despedir ao derradeiro tren de contrarrevolucionarios portugueses que morrían de fame despois da derrota de Paiva Couceiro, e que o Goberno brasileiro manda, á súa conta, para Río de Janeiro. Lembremos que esta era a encomenda de Devos como correspondente do xornal belga, tarefa que acomete con certo romanticismo e moita melancolía cando trata aos paivantes de «coitadiños que perden a súa patria por lle querer devolver a súa a un rei que cecais non se coida dela» (Fernández-Oxea 1968: 43). Xa dende o título, Devos fai a distinción entre os emigrantes galegos e casteláns sumidos na tristura e na gravidade ante a perda das súas familias, da súa terra e co tempo da súa identidade, fronte aos emigrados portugueses caracterizados pola vivacidade dos seus movementos. Estes últimos son varios centos, fronte aos primeiros que son máis de mil cada vez. Os emigrados perden a patria polas súas ideas, mais os emigrantes son empuxados fóra dela pola miseria. A perda resulta incomparábel, sobre todo cando se ten en conta que son os homes os que fan a forza dos pobos, os que lle proporcionan unha riqueza de seu: «son brazos o que eiquí compre. Iste ano perdéronse as colleitas en pé. Eiquí, na Galicia, o chan esconde ferro, cobre, chumbo. Pro para iste pobo, que dende Pizarro non cree máis que no ouro das Américas, estas riquezas permañecen tan inaccesibles como os millós afundidos nos galeós queimados baixo as areas da badía, donde o sopor ven de arroxar un lingote máis» (Fernández-Oxea 1968: 44-45).

A visión poética e case profética do escritor belga sobre a emigración, mostra que Devos non se contentou con describir uns acontecementos ou con seguir o destino dos paivantes ata o peirao vigués, senón que se mergullou na realidade sociolóxica, política e cultural galega ata facela propia, ata chegar a sentir coma un galego. De aí a amizade e a simbiose que o uniu ao grupo ourensán de Primitivo Sanjurjo.

Dotado dunha especial sensibilidade ante a miseria, a escritura do belga leva a pegada da pintura flamenca: o artista esvárase tras as xentes e as paisaxes para crear un sentimento de grandeza e de soidade. Malia a gravidade do momento, emigrantes e emigrados aparecen enaltecidos baixo a pluma de Devos.

A segunda carta, datada o 11 de setembro en Vigo, comeza cunha descrición admirábel da cidade para centrarse pouco despois na baía. Séntese de novo a influencia da pintura flamenca que distinguiu aos escritores belgas de máis dunha xeración fronte aos escritores franceses. Para Devos, Vigo é unha cidade ao alcance de todas as sensibilidades, «unha badía cór de ceo, un circo de montañas, aldeas espaxadas nun fondo de verdura, unha cidade de grá en anfiteatro a o pé dun castelo, todo isto non precisa da interpretación dos poetas, para espertar a imaxinación do máis teimoso coleccionista de postaes iluminadas» (Fernández-Oxea 1968: 49). Vigo é a beleza, as montañas, as aldeas, o granito das súas pedras, unha mestura perfecta de verde, gris e azul. Somerxido pola beleza da cidade ao solpor, en perfecta simbiose coa súa arquitectura, Devos mergúllase nas cativas rúas entrecortadas, na banda do mar ata o cumio do monte para descubrir o castelo. Ás dez da noite, a cidade parece encherse de vida e son agora as súas xentes, as raparigas que se xuntan na alameda, as que cativan o ollar de Devos. A súa crónica, centrada antes no espazo, adopta unha variedade cromática diferente cando son as xentes as que enchen ese espazo deserto da mañá: «rosa, branco, verde craro. Nin mantillas, nin abanos, senón chapeos máis inmensos que entre nosoutros e faldas máis “entravées” que entre nosoutros» (Fernández-Oxea 1968: 52). Tras tanta sutilidade cromática destacan «os grandes ollos mouros docísimos nas redondas facianas galegas» (Fernández-Oxea 1968: 52), fermosa descrición que atoparemos na cuarta e na sétima crónica, aínda que nun contexto ben diferente. O noso viaxeiro posuía un espírito aberto e liberal que se vai ir confirmando conforme avanza a súa viaxe.

Vigo é aínda o espazo da terceira carta, titulada «A Cita nocturna», con data do 12 de setembro. A beleza e o dinamismo da cidade retiveron ao escritor belga varios días e puido vivir unha experiencia que Devos refire entre realidade e ficción cunha grande dose de literatura, «un duelo a espada francesa» (Fernández-Oxea 1968: 58). É consciente do seu papel de estranxeiro nun país alleo, como revela ao afirmar: «atravesei o meu sobrado, con ise paso sempre un pouco inseguro que impón a o extranxeiro o hule dos pisos españoles» (Fernández-Oxea 1968: 57). Devos segue a un murciano que o invita a presenzar un duelo do que todo Vigo está informado, mesmo a Garda Civil, que acaba por desmontar a trama. O protagonista do duelo fallido é un dos monárquicos portugueses que se ve obrigado a defender o honor do pobo portugués por unha falsa interpretación da Historia, causa da sempiterna rivalidade entre España e Portugal. Coa influencia da literatura clásica, o estilo de Devos ten moito do tono sarcástico, crítico e nostálxico que adoptou Mariano José de Larra nos seus artigos xornalísticos, un estilo que se consolidaría entre os autores da Xeneración do 98 e entre os modernistas, por un lado, e entre parnasianos e ximbolistas franceses, por outro, tendo en conta que estes últimos

influíron tanto na literatura belga de finais do século XIX e principios do XX, coma na literatura da Península Ibérica no mesmo período.

Na cuarta carta, datada o 17 de setembro co título de «Santiago», a cidade que Devos describe coma unha «cidade morta (...) de xionllos arredor dunha catedral» (Fernández-Oxea 1968: 67-68), é todo o oposto á cidade de Vigo. Santiago é unha cidade austera, tallada na pedra, asentada nun tempo pasado, escuro e silencioso. Chama a atención nesta crónica o que se conta do sistema ferroviario da época: «Oitenta kilometros na Galicia representan xa un viaxe, seis horas polo ferrocarril, exactamente. O mesmo tren leva viaxeiros e mercancías; en cada estación emprégase unha meia hora na carga e descarga destas, namentres aquí eles van refrescar. Hai tamén o rápido, pro non leva máis que primeiras i eu non houbera consentido en sacrificar as ventaxas dun conforto relativo o pracer de me misturar cos meus galegos» (Fernández-Oxea 1968: 65).

Segundo avanza as crónicas, o punto de vista de Devos é cada vez máis subxectivo e a súa implicación co pobo galego maior. Cando chega a Vigo, parece máis espectador da cidade e das súas xentes que actor. Esta actitude vai mudando segundo vai avanzando na súa peregrinación galega. De Santiago, Devos dá conta da arquitectura, das pedras, da historia da cidade de xeito pormenorizado. A súa descrición adquire pinceladas poéticas e máis que narra, parece estar a debuxala para o lectorado do seu país. Perfilas as liñas das rúas, o claro-oscuro dos edificios, das prazas, dos seus vestixios, a catedral e a voz dunhas campás dotadas de «acentos casi humanos» (Fernández-Oxea 1968: 70). Ao final, fica un documento case vivente da cidade de principios do século XX, un reflexo do seu corpo e da súa alma.

A quinta carta leva por título «A investidura dun matador» e data do 21 de setembro. Ten como espazo A Coruña, cidade que aínda o vai decepcionar máis que Santiago. A crónica céntrase nun tema de grande interese para un lectorado estranxeiro: a corrida de touros. Devos adopta un punto de vista moi sarcástico cando narra as proporcións rocambolescas que adquire o acontecemento cando quen toma a alternativa na praza de touros da Coruña é un toureiro galego. A boa sociedade coruñesa e os maiores representantes das institucións mobilízanse ante o evento, a prensa non aforra eloxios para o que todos califican de «fillo agarimado» (Fernández-Oxea 1968: 78). A comparación coa Praza das Ventas de Madrid é case obrigada, mais, o que chama a atención de Devos é o «público máis pintoresco» de aquí (Fernández-Oxea 1968: 80). O público cae doadamente na idolatría, ata o ridículo, malia o espectáculo grotesco que ofrecen touro e toureiro: ao primeiro fáltalle coraxe e intenta fuxir cando se lle presenta ocasión; ao segundo, fáltalle habilidade e a arte para o oficio da que falan os especialistas. Mais iso non dificulta o feito de que sexa vitoreado coma heroe nacional. A sorna do escritor belga non pode ser maior cando fai mención

da arrogancia erma dos galegos cando «pretenden contar a Cristobo Colón entre os seus compatriotas» (Fernández-Oxea 1968: 78). Porén, o orgullo galego adquire matices dramáticos cando leva mesturada a vexación que produce a emigración, a miseria e a fame (cartas I e VII). Vese que Devos é máis sensíbel á humildade que á fachenda e á arrogancia, impresión que se confirmará cando se refire á cidade da Coruña, motivo da seguinte carta.

Ao día seguinte, Devos descobre a cidade que será obxecto da sexta carta, titulada «A Cruña e os miradores. Lugo e os amigos dos arbres», con data do 23 de setembro. Acusa á Coruña, descrita como «cidade santa da monotonía, tumba da arquitectura» (Fernández-Oxea 1968: 89), de ter un «esprito provinciano» (Fernández-Oxea 1968: 89) e de ser unha cidade que fai da ostentación o seu único atractivo. A Coruña aparece coma unha cidade sen cultura, sen ningún punto de interese fóra do seu concurso hípico. Na Coruña, como lle confesa un compañeiro de viaxe a Devos, «non se lee, nin se vai a o teatro, nin a o concerto» (Fernández-Oxea 1968: 89). No que se refire aos miradores, Devos non pode ser máis sarcástico cando os define como «caixas de moscas penduradas, (...) o máis feio que vin en punto a unha gran cidade» (Fernández-Oxea 1968: 90-91).

Fortemente desilusionado, marcha nun tren de noite cara a Lugo, cidade que tampouco lle agrada pola súa tristura e frialdade. A muralla non consegue cativar o seu interese e chámalle a atención que os tellados estean recobertos dunhas «follas superpostas» (Fernández-Oxea 1968: 93), as lousas, que lle dan un aspecto frío e triste á cidade moi diferente do resto de España. As tellas, conclúe Devos, «son un luxo» (Fernández-Oxea 1968: 93) reservado para o teito das igrexas. E un punto de vista particular que non suscitaría ningún comentario dos galegos acostumados á lousa, sobre todo nas zonas onde chove moito. Mais o seu comentario non é impertinente se temos en conta que a lousa é máis económica que a tella.

O que o sorprende en Lugo foi o hotel onde se aloxou, o pazo dalgún señor arruinado que o novo dono modernizou coa luz eléctrica, calefacción e cuartos decorados ao estilo inglés. Eran vestixios dun tempo pasado, dos grandes señores que perderon o tren da modernidade e do capital que acaparou a burguesía. Estes burgueses soñan con se converteren nos grandes señores doutrora, por iso non resulta anodino que o dono do pazo-hotel se comporte como tal: «camiñaba polo seu dominio a pasos lentos co chapeo na cabeza como un grande de España. Non autorizaba a os seus camareiros nin a levar mandil, como os marmitóns, nin se afeitar o bico, como os toureiros» (Fernández-Oxea 1968: 94). Ao final desta crónica retoma a súa viaxe nun coche con destino a Ourense, nunha noite de treboada.

A sétima carta titúlase «O orgullo galego», e é a única que non leva data xa que o escritor belga interrompe o relato da súa viaxe, ata agora cronolóxico,

para ofrecer unha serie de reflexións sobre os galegos e o seu carácter. A Galiza esténdese máis alá das súas fronteiras: Buenos Aires, a quinta provincia galega, A Habana e Madrid, á que fornece de cocheiros, mozos de corda e vendedores de auga. Homes de sempre vencidos e abaixados, o orgullo galego recea o ridículo e «resinte máis fondamente a humillación» (Fernández-Oxea 1968: 100). Para corroborar esta opinión, Devos refire o acontecido no tren que o levaba de volta a Vigo despois da súa excursión polo norte do país. Unha mociña galega de orixe humilde que lle prestou axuda coas maletas, séntese humillada pouco despois, tras ser atuada por un estranxeiro. Devos non dubida en saír na súa defensa e rexeitar o tabaco que lle propón ese estranxeiro. A actitude da mociña impresionou ao escritor belga, que sente como nesta forza de carácter se agocha unha grandeza da alma e unha grande dignidade. É esta unha grande mostra de humildade para alguén coma Devos, en continuo rexeitamento de si mesmo e do seu destino: «¿Vístendes endexamais ós nosos aldeáns cairlles as bágoas por se ouvir tutear por un señor?» (Fernández-Oxea 1968: 104), pregunta aos seus compatriotas belgas ao final da crónica.

A oitava e derradeira carta titulada «Ourense e o poeta Sangurjo» con data do 15 de outubro, ten como espazo de referencia Ourense, cidade que o cativa, sobre todo polas súas xentes. Devos refire as riquezas arquitectónicas da cidade: as Burgas, inxustamente desleixadas como fonte curativa, o Santo Cristo e a Ponte Romana. En Ourense vive unhas veladas inolvidabéis na casa de Eduardo del Palacio e Primitivo Sanjurjo e coñece á intelectualidade ourensá. Ao final da crónica, Devos engade varios poemas do poeta Sanjurjo que Fernández-Oxea deixa na súa lingua orixinaria, o castelán. Antes de pechar as crónicas, Prosper-Henri Devos fai unha derradeira alusión aos monárquicos portugueses. Se a loita dos paivantes non tivera rematado logo da chegada de Devos a terras galegas, o escritor belga tería afogado a súa apatía e pesimismo nunha loita que el consideraba redentora e lexítima. Devos conclúe a súa viaxe circular por Galicia retomando a ruta de Portugal, o punto de partida. A viaxe física e espiritual do autor belga por terras galegas achégalle a experiencia dun mundo diferente, de xentes simples e cheas de dignidade das que Devos é capaz de extraer confidencias e compartir preocupacións.

4. CONCLUSIÓN

Coas súas *Lettres de Galice*, Prosper-Henri Devos entronca cunha tradición que leva os nomes de Montesquieu ou de Cadalso e doutros infatigabéis viaxeiros europeos á procura doutras xentes e doutras culturas, nunha errancia non sempre exenta de prexuízos e quimeras. Devos ofrece datos sobre os costumes e as xentes do país, amais de afondar nunha tradición, a da viaxe literaria, que ten a

súa orixe na necesidade de explorar un triple espazo: o espazo propio, o espazo do outro e o espazo da Historia. Cando Devos chega á Península Ibérica é un ser atormentado polas súas orixes sociais, pola soidade e por un complexo de inferioridade fronte ao seu destino. En continua busca de si mesmo e dunha realidade que o transcende, Devos consegue salvarse grazas á escritura. A escritura permítelle ir alén da realidade presente para ser testemuña doutra sociedade, doutro tempo e doutras xentes, ás que, á súa vez, salva do esquecemento. Grazas a un espírito aberto e liberal, Devos pode entrar no espazo do outro, aceptar a diferenza con ironía e certa sorna, mais con moito respecto e benevolencia. Consegue mostrar a beleza dos lugares polos que pasa, tamén a súa fealdade, a sinxeleza das xentes, a humildade e, en suma, describir un país que nos albores do século XX estaba aínda moi lonxe de subir ao tren da modernidade. Mais non por iso cae na narración dun país arcaico ou convencional. Devos entra finalmente no espacio da Historia ao comunicar o presente, a beleza e as imaxes que xorden da súa experiencia galega, sen falsa idolatría, sen caer no estereotipo ou no complexo de superioridade doutros viaxeiros anteriores¹⁴¹.

Fuxida constante cara ao pasado e evasión permanente do escritor cara ao imaxinario fronte a unha realidade, a da súa propia vida, que o afoga e mutila como creador doutras vidas, as *Cartas de Galicia* atrapan ao escritor belga noutro espazo e noutro tempo á marxe da modernidade e da civilización europea. Na procura de si mesmo, o autor atopa unha realidade que o transcende, a da propia literatura. A escrita salva ao escritor da esgazadura sociocultural e da insatisfacción que vive en permanencia. Á súa vez, Devos salva aos seres e as cousas que se cruzan na súa vida de desaparecer sen h(H)istoria.

5. REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

BEN-CHO-SHEY (1985): *Crónicas de Marruecos: tras la rota de Annual*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco.

Culturagalega.gal (2007): “Xa no século XVIII unha serie de viaxeiros de fala inglesa pasaron polo noso país deixando as súas impresións dunha terra miserenta”, en: <http://www.culturagalega.gal/noticia.php?id=9185#> (Última consulta: maio 2015).

¹⁴¹ Como foi o caso dos viaxeiros ingleses que visitaron Galiza no século XVIII presentados na obra de Jacobo García Blanco-Cicerón, *O perfil dos viaxeiros anglófonos que pasaron por Galicia ao longo do século XVIII*. Estes viaxeiros destacan o lixo das rúas, o ruído dos carros de bois ou das ovellas, o aspecto miserento da xente e a pobreza cultural e material, ignorando todo o que puidera haber de positivo no país (Culturagalega.gal, 2007).

Outro retrato pouco afagador, aínda que menos negativo que o precedente, foi o que Ricardo Becerro de Bengoa recolle na súa obra *De Palencia a La Coruña* en 1883.

DENAYER, Frédéric (1968): *La vie et l'œuvre de Prosper-Henri Devos (1889-1914)*, Lovaina, Université Catholique de Louvain/Faculté de Philosophie et Lettres.

DEVOS, Prosper-Henri (1913): *Un Jacobin de l'An CVIII (Lettres de Galice en annexe)*, Bruxelles, Librairie Moderna.

DEVOS, Prosper-Henri (1911): *Monna Lisa*, Bruxelles, Oscar Lamberty Editeur.

FERNÁNDEZ-OXEA, Xosé Ramón (1968): *Cartas de Galicia de Henri-Prosper Devos*, Vigo, Galaxia.